

ӘОЖ 341.018

САЯСИ ЖАУАПКЕРШІЛІК. САНКЦИЯ

Дидар Айша-бибі Дидарқызы

Aishafanfan1@gmail.com

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Халықаралық құқық мамандығы ХҚқ-33 тобының студенті
Ғылыми жетекшісі – Сейдеш Б. Б.

Халықаралық құқықтық жауапкершілік мәселесі қазіргі заманғы халықаралық құқықтың ең қызықты және келешегі зор бағыттарының бірі болып табылады. 1960 жылдардағы жауапкершілік мәселелерін ескере отырып, Данияның халықаралық адвокаты М. Соренсен «Басқа ешқандай тақырып, мемлекеттердің жауапкершілігі сияқты, көптеген дауларды көтермеді және ешқандай басқа өріс теория тұрғысынан түсініксіз және шатастырылған жоқ» деп атап өтті.

Мемлекет жауапкершілігінің ең маңызды мәселесі - жауапкершіліктің пайда болуының негізі. Мемлекеттердің жауапкершілігі халықаралық құқық бұзушылық жасағаны үшін немесе белгілі бір халықаралық-құқықтық әрекеттердің нәтижесінде, мысалы, халықаралық кеңістікте, теңізде, қоршаған ортаны қорғау заңнамасында нұқсан келтірген жағдайда тағайындалуы мүмкін.

Халықаралық құқықта жауапкершіліктің екі түрі бар: материалдық және саяси. Жауапкершіліктің бұл түрлері әртүрлі формаларда көрсетілген.

Саяси және материалдық жауапкершілік дәл сол қылмысты жасау нәтижесінде бір мезгілде туындауы мүмкін. Саяси жауапкершілік тікелей халықаралық құқық нормаларын бұзу фактісі және материалдық

жауапкершілік - жылжымайтын мүліктің бүлінуіне байланысты туындайды. Өтеу материалдық залалға ұшырайды.

БҰҰ-ның Халықаралық құқықтық комиссиясы мемлекеттік жауапкершілік туралы мақалалар жобасында жауапкершілік формалары ретінде анықталды: реституция, компенсация, сатисфакция.

Саяси жауапкершілік, әдетте, мемлекет-құқық бұзушыға қарсы мәжбүрлеу шараларын қолдану арқылы жүреді және материалдық жауапкершілікпен біріктіріледі.

Саяси жауапкершіліктің нысандары:

- реторсии;
- репрессалии;
- сатисфакция;
- ресторация;
- мүшелікті тоқтата тұру немесе халықаралық ұйымнан шығару;
- агрессорды күшпен басу.

Санкциялар қылмыс жасайтын мемлекетте қолданылатын мәжбүрлеу шаралары болып табылады. Оларды халықаралық ұйымдар (әмбебап және аймақтық), мысалы, БҰҰ, ИКАО, ОАҰ, мемлекеттер тобы немесе жеке ұйымдар қолдануы мүмкін. Санкциялардың мөлшері мен түрі қылмыстың ауырлығына және келтірілген зиянға байланысты. Мысалы, агрессияшы мемлекеттің келесі мәжбүрлеу шаралары қолданылуы мүмкін: егемендіктің уақытша ұсталуы; аумақтың бір бөлігін бөліп тастау; соғыстан кейінгі оккупация; аумақтың барлығын немесе бір бөлігін толық немесе ішінара демилитаризациялау; Қарулы күштер мен қару-жарақтарды (түрлері мен өлшемдері бойынша) қысқарту немесе қарулы күштердің немесе қару-жарақтың бір немесе бірнеше түрлеріне тыйым салу; бейбітшілікке, адамгершілікке және соғыс қылмыстарына қарсы қылмыс жасағаны үшін айыпталған негізгі әскери қылмыскерлердің жауапкершілігіне қатысты істерде агрессорды мемлекет юрисдикциясын шектейді. Халықаралық бейбітшілік пен қауіпсіздікке қол сұқпау үшін санкциялар БҰҰ Жарғысының 39, 41 және 42-баптарында, кейбір аймақтық саяси ұйымдардың жарғылары. Мемлекеттің саяси жауапкершілігінің ең жоғары нысаны - жеңімпаз мемлекеттердің өкілдері жоғары билікті жүзеге асырған кезде мемлекеттік егемендікті жоғалту. Бұл Германия мен Жапонияға сөзсіз берілуге қол қойғаннан кейінгі жағдай.

Санкциялар мәжбүрлеу нысаны ретінде тек халықаралық қылмыс жағдайында ғана қолданылады. Басқа жағдайларда мұндай санкцияларды қолдану заңдық деп саналмайды, өйткені санкциялардың мәні - мемлекеттердің (халықаралық қоғамдастықтың) заңсыз әрекеттер жасауға немесе елеулі зиян келтіретін реакциясы. Мысалы, XX ғасырдың 90-шы жылдары. Иракта қарулы күштері жеңіліске ұшырағаннан кейін санкциялар қолданылды: Ирак Кувейттің аумағынан әскерлерін шығаруға тура келді; оған ракеталық және химиялық қару жасауға тыйым салынды; т.б. Ирактағы халықаралық тексерулер, Ирактағы зымыран жою бақылады оның әскерлер

мен қаруды қозғалысы және тб санкциялар әкімшілік және бабына сәйкес БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесі іске асырылуы мүмкін екені түсінікті. 41 және одан жоғары жалпы экономикалық қысымға, экономикалық қарым-қатынастарды және байланыс теміржол, теңіз, әуе, почта, телеграф, радио және басқа да құралдарын үзіліссіз, және дипломатиялық қарым-алшақтық экономикалық және өзге де санкцияларды қоса алғанда, БҰҰ Жарғысының, 42.

Саяси жауапкершілік - саяси үрдіс даму барысындағы идеология мен саяси тәжірибенің сәйкес келуі. Саясаттануда жауапкершілік ұғымы аз зерттелген. Саяси жауапкершілік бірнеше деңгейлерден тұрады: саясаткерлердің уәделері мен олардың шынайы қызметінің сәйкес келуі. Әлемдік саяси тәжірибеде саяси демагогия, алдау-арбау түсініктерімен тығыз байланысты популизм ұғымы пайда болды. Мінеки, осылардың барлығы белгілі бір деңгейде сөз жүзінде уәде беріп, ал іс-жүзінде орындамайтын саясаткерлердің жауапкершіліксіздігін көрсетеді; қоғамдағы шынайы мәселелер мен оларды саясаткерлердің түсінуі арасында айырмашылық п.б. Дағдарыстан шығуға ұмтыла отырып саяси элита өзіне жауапкершілік алады. Бұл саяси жауапкершілік қоғамды басшылықтың субъективизмінен қорғау кепілдігі болуы тиіс. Саяси жауапкершілік саяси субъектінің саяси өмірдің ережелері мен қағидаларын, саяси қызметті бақылау түрлерін саналы түрде сақтауы. Саяси жауапкершілік жеке тұлғаның қасиеті ретінде саяси қызмет барысында қалыптасады. Сонымен бірге, жеке тұлғаның саяси қызметте жауапкершілік алып үйренуіне, оның топтың даму деңгейіне, ауызбірлігіне, құндылық бағыттарының жақындығына, эмоциялық бірегейленуіне ықпал етеді.

Мемлекеттің халықаралық құқықтық жауапкершілігі пайда болады сол уақытта-егер, мемлекеттік деңгейде билік басшыларының басқаруымен халықаралық маңызы бар қылмыстар мен басқа да жалпы бекітілген құқықтық тәртіпке қарсы әрекет жасағанғы үшін түйындайтын жауапкершілікті айтады.

Халықаралық құқықтың (халықаралық құқықтық жауапкершіліктің) түрлері мен нысандары туралы мәселе дәстүрлі болып саналады.

Халықаралық құқықтың жақтары және ол екі негізгі түрлерге бөлінеді:

1. материалдық;

2. материалдық емес.

Материалдық емесі кей кезде “саяси” деп атайды.

Материалдық жауапкершілік дегеніміз-ол, мүліктік сипаты бар, талап қою арқылы іске асырылатын жауапкершілікті айтады.

Мысалы, мүліктік зиян келтіргені үшін соның орнын толтыру.

Материалдық емес жауапкершілік дегеніміз- ол, мемлекеттік моральдық мүддеге, ар-ожданына, абыройына келекі еткені үшін жауапкершілікті айтады. Мысалы, Югославия Президенті Слободан Милошевичтің халықаралық Гаага сотында қылмыстық жауапқа тартылуы. Оның қылмысы Албан халқын жою болды. Халықаралық материалдық емес жауапкершіліктің түріне мынадай нысандарды қарастыруға болады:

А) Сатисификация - құқық бұзушы субъект тарапынан болатын біржақты акт, онда құқығы бұзылған субъектінің талабын моральдық қанағаттандыруға ұмтылмас болды. Оған мысал ретінде: кешірім сұрау, мұндай бұзушылықты келешекте болдырмау жайында мәлімдеме жасау, т.б. болуы мүмкін;

Б) Репрессалия - бұл құқығы бұзылған субъект тарапынан бұзушы субъектіге қатысты қолданылатын біржақты акттер. Бір мемлекеттің екінші бір мемлекетке құқық бұзған үшін жасайтын іс әрекетін айтады.

Бұл іс-әрекет реторсия деп аталады. Мысалы, 1968ж Қытай әскері СССР шекарасын бұзғаны үшін шекарашылардың қарулы түрде тойтарыс беруі. Бұл жағдайда халықаралық құқық нормасы бұзылмайды.

Сол секілді халықаралық құқық деңгейінде авторлық құқыты қорғау.

Халықаралық құқытық жауапкершіліктің материалдық жауапкершілік түріне жататындар:

- өтемақы; оны репарация деп атайды- негізінен алғанда келтірілген заладың орынын ақшалай толтыру. Мысалы: Германияның екінші дүниежүзілік соғыста келтірілген залалына Грекия 2000 жылы қарыжылық жауапкершілікті талап етті.

- реституция; келтірілген мүліктік зиянды сол қалпында кейін қайтару.

Қазіргі заманның ағымына сай және сәйкес келетін халықаралық шеңбердегі құқықтық жауапкершілік-ол, халықаралық ұйымдар мен мемлекеттер аралық келісім-шарт жасау нәтижесінде нақты ымыраға келудің мақсаттарын айтады. Оның себебі мынада:

- әрбір егеменді мемлекет өзінің саясатын және экономикалық мақсаттарын көздейді;

- әр мемлекет бекітілген келісім-шарттар талабын орындауға міндетті;

- шартты орындамаған жағдайда туындайтын құқықтық зардаптың туындауын мәлім екендігін жетік білуі;

- келісім-шарт жасаудың оның талабын дер кезінде орындау ең басты міндет болуы;

- бекітілген келісім-шартты әр тараптың келісуісіз бұзылуға жол бермеушілік талабы.

Міне осы атлаған талаптар мен міндеттердің орындалуы аса қажет екендігін сезіне білу болады. Бұл дегеніміз - әрбір мүше-мемлекет білуге міндетті болады. Сондықтан бұл талаптар бұзылмауға тиісті болады.

Халықаралық-құқытық жауапкершілік негізінен ұлттық заңдар бойынша жүзеге асырылады.

Мысалы, ҚР ӘҚБ туралы кодексінің 37-бабы бойынша шетел азаматтары мен заңды тұлғалары әкімшілік құқықты бұзған жағдайда жалпы негіздер бойынша жауапқа тартылады.

Ал осы баптың 3-ші бөлімінде: Дипломатиялық иммунитеті бар шетел азаматтары халықаралық келісім-шарт бойынша реттелетін болады.

Сол сияқты басқа да заңнамалар бойынша осы аталған негізде шешім қабылдайды.

Халықаралық құқықтық көмек ретінде ҚР 1993 жылы Минск конвенциясында алты мемлекет қатысып тергеу, іздестіру және жедел іздестіру қызметін ұйымдастыру жөнінде конвенция қабылданды.

Бұл конвенцияны: Қазақстан, Ресей, Украина, Беларусь, Өзбекстан, Қырғызстан.

Кейіннен 2007 жылы, маусым айында Кишенев келісімінде тоғыз мемлекет қатысып, құқықтық көмек көрсету жөнінде ҚР ІІМ, Бас Прокуратура т.б. органдары қатысып «Кишенев Конвенциясына» қол қойылды. Бұл «Кишенев келісімі» деп аталды.

Осы аталған конвенцияларды қабылдаудың нәтижесінде, халықаралық шеңбердегі қылмысқа қарсы күрес бірқалыпты жүргізілуде.

Мысалы, 2008 ж., қыс айында Қарағанды облысында азамат Евлоев екі баласымен бір әйелді өлтіріп, Астана халықаралық әуежайы арқылы оп-оңай Шешенстанға **тайып тұрды**, бірақ ол бір аптаның ішінде Ресей Федерациясы полициясының қолына түсіп, ол дереу түрде халықаралық «экстрадиция» рәсімі бойынша Астанаға жеткізілді.

Мемлекеттердің халықаралық құқықтық жауапкершілігінің заңды негізі ретінде халықаралық келісімдерді, халықаралық салт-дәстүрлерді, халықаралық (үкіметаралық) ұйымдардың шешімдерін, мүше мемлекеттер үшін міндетті, мемлекеттердің біржақты халықаралық-құқықтық актілерін, сондай-ақ халықаралық төрелік соттардың шешімдерін қабылдау қажет. Халықаралық құқықтық жауапкершіліктің нақты негізі - құқық бұзушылық.

Халықаралық құқықтық жауапкершілік нормаларын қолдану, бір жағынан, заңсыз әрекеттерді тоқтатуға, зардап шеккен мемлекеттің бұзылған құқықтарын қалпына келтіруге, келтірілген зиянды өтеуге немесе санкциялануға, екінші жағынан, зардап шегушінің тарапынан құқықты бұзуға бағытталған жаңа халықаралық-құқықтық қатынастардың пайда болуына әкеледі ренжіген мемлекетке осы міндеттерді орындауға және тиісті өтемақы мен қанағаттандыруды талап етеді

Осылайша, мемлекеттердің халықаралық құқықтық жауапкершілігінің негіздері, сондай-ақ халықаралық құқық бойынша жауапкершілік тақырыбына қатысты іс жүзінде барлық аспектілер - терминологиялық айырмашылықтар және тіпті айырмашылықтар бар өте қайшылықты мәселе.

Доктринада жауапкершіліктің негіздерін жіктеу туралы бірлік жоқ, алайда көптеген зерттеушілер халықаралық құқықтық жауапкершіліктің заңды және нақты негіздерін анықтайды. Кейбір авторлар жауапкершілік процедуралық негіздерін қосымша көрсетеді.

Мемлекеттердің халықаралық құқықтық жауапкершілігі - халықаралық құқықтың іргелі және ежелгі институттарының бірі. Қазіргі заманғы халықаралық құқықтағы жетекші принциптердің бірі - егемендік теңдік принципі. Осы принципке сүйене отырып, мемлекеттік өзара қарым-қатынастарды және көпжақты халықаралық байланыс тартылған, елдің Сыртқы істер және оның тәуелсіздік олардың әрқайсысының үстемдігін білдіру саяси және құқықтық мүлік ретінде егемендігін бар. Сонымен бірге,

бұл принцип мемлекеттердің өзара іс-қимылының және өзара тәуелділігінің жоқтығы болып табылмайды, өйткені бірде-бір мемлекет өмір сүре алмайды және бүкіл әлемдік қауымдастықтан бөлек дами алмайды. Бұл қағида мемлекетке халықаралық құқықтың белгіленген қағидаттары мен нормаларына қайшы келмейтін кез келген әрекеттерді жүзеге асыруға мүмкіндік береді. мемлекеттік орындауға немесе халықаралық құқық туындайтын өз міндеттемелерін бұзу үшін сәтсіз болса, әбден әрине жеке мемлекеттер мен тұтастай халықаралық қоғамдастық үшін оның жауапкершілігі туралы мәселе қояды.

Халықаралық құқық доктринасында халықаралық құқықтық санкциялар туралы мәселе түсініксіз. Менің ойымша, бұл, ең алдымен, жауапкершілік пен санкциялар арасындағы қарым-қатынас мәселесінде айқын болмағанымен байланысты. Осылайша, жауапкершілікті халықаралық теріс қылықтан туындайтын санкцияларды қоса алғанда, теріс салдардың жиынтығы ретінде жауапкершілікті түсіну керек. Іс жүзінде жауапкершілік пен санкциялар, олардың өзара байланысына қарамастан, әр түрлі құбылыстар болып көрінеді. «Санкциялар» жауапкершілікті жүзеге асыру құралы болып табылады.

Халықаралық құқық нормаларына сәйкес мемлекеттік жауапкершілік алдыңғы кейбір аспектілері халықаралық өмірдің саяси, экономикалық және әлеуметтік жағдайларына байланысты әр түрлі тарихи кезеңдерде, бойы. Алайда, заңсыздығы халықаралық болдырмайтын мән-жайлар проблемасы үнемі халықаралық құқықтың ғылым мен практика үшін, атап айтқанда, назарының объектісі болды. Мұндай жағдайларға мыналар жатады: а) келісім; б) өзін-өзі қорғау; в) халықаралық құқыққа қарсы әрекеттерге байланысты алдын; д) Форс-мажор; е) апат; ф) қажеттілік жағдайы.

Мемлекеттердің жауапкершілігін неғұрлым жақсы түсіну үшін заңсыз мемлекеттің жауапкершілігі мен түрлері туралы түсінік алу қажет. Жауапкершілік түрі халықаралық құқық бұзушылықтың осы салдарының жалпы мазмұнын анықтайтын тұжырымдама болып табылады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Арцибасов И.Н. Международное право (законы и обычаи войны). Под ред. Корольков Н.Н., Шанин В.И. Учебное пособие. - М.: Военный институт, 1975. - 298 с.
2. Белалова Б.Ш. Международно-правовая ответственность международных межправительственных организаций. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юрид. наук. - М., 2002 - 26 с.
3. Елынычев В.Н. Международно-правовая ответственность государств и проблема вины. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юрид. наук. - М.: Изд-во Моск. ун-та. - 23 с.

4. Богданов М.С. Юридическая ответственность: основание, виды, субъекты. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юрид. наук. - М., 1998.- 23 с.
5. Тиунов, О. И. Международное гуманитарное право. Учебник / О.И. Тиунов. - М.: Норма, Инфра-М, 2016. - 320 с.
6. Котляров, Иван Иванович Международное гуманитарное право / Котляров Иван Иванович. - М.: Юрлитинформ, 2016. – 871 с.